

Individualisering: u wilt het, u kunt het, u doet het niet*

Menno Hurenkamp

Dick Houtman, Stef Aupers en Willem de Koster (2011) *Paradoxes of Individualization: Social Control and Social Conflict in Contemporary Modernity*. Aldershot: Ashgate. 196 pagina's, € 47,95, ISBN: 9780754679011.

In *Paradoxes of Individualization* verzamelen de Rotterdamse sociologen Dick Houtman, Stef Aupers en Willem de Koster hun recente onderzoek over modern groepsgedrag in Nederland. Behalve de drie hoofdauteurs zijn nog acht auteurs betrokken. Elf auteurs in één boek – de lezer denkt misschien al bij de inhoudsopgave: individualisering, zo'n vaart loopt het niet. Maar dat is juist niet de bedoeling. In de inleiding zet Dick Houtman uiteen dat het nu tijd is voor een culturele theorie die de toegenomen betekenis van het individualisme als kracht ziet en niet als een of ander neveneffect van de modernisering. Of mensen zich steeds meer als individuen gedragen – in hun uppie werken of wonen of daadwerkelijk volkomen unieke kleren dragen – is in dit perspectief ondergeschikt, waar het om gaat is dat moderne mensen hun gedrag en opvattingen in toenemende mate ordenen rond individualisme. Nederland is de afgelopen decennia gecentreerd geraakt rond een liberale moraal. Dat leidt tot nieuwe gemeenschappen en nieuwe botsingen.

Om deze theorie op te tuigen vertrekt Houtman vanuit Webers notie van 'onttovering', maar voegt daaraan toe dat mensen logischerwijs op zoek gaan naar nieuwe mythes, dat wanneer de klassieke religie aan betekenis inboet dit zeker niet inhoudt dat mensen stoppen met zoeken naar betekenisgeving. Daarbij is het werk van Durkheim behulpzaam. Deze zag immers een nieuwe moraal ontstaan in de wederzijdse afhankelijkheid tussen verschillende klassen of beroepsgroepen: zonder arbeid geen kapitaal en vice versa. Het 'morele individualisme' bemiddelt tussen deze twee, zoals religie dat in de voormoderne tijd deed. Het geloof in gelijke rechten van het individu houdt conflicten min of meer beheersbaar.

Alleen, waar die individuele vrijheid precies voor diende, daar had Durkheim weinig ideeën over volgens Houtman. De invulling van die vrijheid kwam voort uit de tegencultuur van de jaren zestig. Die tegencultuur moet uitdrukkelijk niet begrepen worden als een poging tot revolutie door de kinderen uit de middenklasse, maar als een transformatie van de maatschappij, weg van de instituties en hiërarchieën die mensen reduceerden tot radertjes in een machine. Authenticiteit moest bevochten worden op conformiteit, op rationaliteit, op de commercie die mensen in slaap hield, op 'het systeem' – tot het punt dat het ideaal van de tegencultuur de dominante cultuur werd, tot het ideaal van persoonlijke groei, authen-

* De titel boven het stuk is een variant op *Stoppen, u wilt het, u kunt het, u doet het niet* van Herman van Gunsteren (Van Gennep 2002)

ticiteit en individuele vrijheid onderdeel werd van de logica waarmee de bekritiseerde instituties geregeld worden.

De gevolgen zijn groot, zo stellen de auteurs. De door vrijheid getekende cultuur eist een prominente rol op. Flexibiliteit, autonomie, creativiteit, innovatie, excellentie zetten de toon, waar eerst de protestantse ethiek, taylorisme en fordisme heersten. New age-achtige religie, uit het Oosten gehaald als particulier knutselgeloof bij uitstek, wordt vast onderdeel van de westerse cultuur. Consumentisme vermommen als non-conformisme (Apple: 'Think different') wordt een klassieke bedrijfsstrategie. Cultuurkwesties verdringen ook de sociaaleconomische tegenstellingen in de politiek: van links komt de postmaterialistische kritiek die het meest concreet wordt in het milieubeleid, van rechts komen nieuwe versies van nationalisme.

Dit 'proces van individualisering' leidt tot twee paradoxen. De ene is dat deze individualisering zich vertaalt in nieuwe sociale controle, dat mensen vooral zichzelf proberen te zijn in groepen die de nadruk leggen op jezelf-zijn. De andere paradox is dat deze toegenomen nadruk op vrijheid tot meer conflicten over vrijheid leidt. Oftewel, meer controle, meer conflict, terwijl we toch dachten dat we vrijer waren.

De eerste paradox wordt uitgewerkt met casestudies over *keuzevrijheid* (met Sebastiaan van Doorn en Jochem Verheul): mensen maken zich niet al te druk om de vele keuzes die ze moeten maken, mits ze niet triviaal zijn (hoofdstuk 2); *new age-spiritualiteit*: het 'zelf doen' dat toonaangevend is onder new agers om hun religie te omschrijven blijkt een door hun omgeving gedicteerde constructie (hoofdstuk 3); *computer games* die door hun complexiteit de spelers de suggestie van vrijheid bieden, maar waar de gamesindustrie op voorhand definieert welke ervaringen je op kunt doen (hoofdstuk 4); *extreem rechts op het internet*: de website Stormfront biedt een thuis dat men in het fysieke publieke domein niet vindt (hoofdstuk 5); *religieuze webdesigners* (met Ineke Noomen): katholieke webdesigners hebben een stuk meer moeite met de vrijheid die internet biedt dan protestante of holistische webdesigners (hoofdstuk 6).

De tweede paradox wordt uitgewerkt met studies naar *stemgedrag* van mensen met en zonder cultureel kapitaal (met Peter Achterberg), waarvan de strekking is dat de toegenomen nadruk op cultuur een wig drijft tussen de hoger opgeleiden die meer naar de liberale kant van het politieke spectrum neigen en de lager opgeleiden die meer naar de conservatieve kant neigen, wat een einde aan de door klassentegenstellingen gedomineerde politiek suggereert (hoofdstuk 7); naar *cultureel conflict* in een areligieus land (met Peter Achterberg en Jeroen van der Waal), waaruit blijkt dat lager opgeleiden eerder veiligheid voor tolerantie inruilen dan hoger opgeleiden (hoofdstuk 8); naar *intolerantie* in een areligieus land (met Samira van Bohemen en Roy Kemmers), waaruit af te leiden is dat lager opgeleiden een moeizamere omgang met de islam hebben, omdat ze vrezen dat moslims de hand lichten met de idealen van autonomie (hoofdstuk 9).

Het levert al met al een beeld op van nauw gedefinieerde, zwaar bevochten gemeenschappen. En voor een internationaal publiek is het een studie die korte metten maakt met clichés als Nederland verzuilingsland. Het boek is ook regelmatig erg leuk om te lezen, omdat werelden als die van extreem rechts maar ook

die van religieuze webdesigners zich nauwelijks via de reguliere media openbaren. Maar natuurlijk roept het boek ook vragen op.

In welke mate is het een paradox dat mensen onder condities van individualisering groepen vormen of conflicten zoeken? Een paradox is een logische tegenspraak. Paradoxaal zou het zijn wanneer men in een cultuur van individualisme zich in de armen van een dictator wierp. Of wanneer men in een cultuur van individualisme tegen nieuwkomers zou zeggen dat deze niet het recht hebben individu te worden. Dat vrije mensen 'kiezen voor de kudde' of hun idee van vrijheid gebruiken om migranten te disciplineren, is alleen paradoxaal wanneer je impliciet verwacht dat iedereen zijn of haar individuele vrijheid maximaal en voor eigen nut zal gebruiken.

Het is goed voorstelbaar dat mensen zich willen bevrijden van bedilligerige bazen of vaders of priesters, maar dat ze dit verlangen zo radicaal nastreven dat ze alleen achterblijven is hooguit voer voor romanschrijvers. Gelijken zoeken en vreemden weren, Durkheim zou het geen paradoxale kenmerken van een 'cult' vinden. Is de echte paradox niet eerder dat met meer individualisering meer samenleving komt? Dat het proces van individualisering dermate veeleisend is dat mensen meer met elkaar verweven raken? Niet voor niets pleiten ook marktliberalen tegenwoordig voor een *big society*. Bovendien zijn de laatste jaren grote delen van de maatschappij aan te wijzen waar het 'individualisme als groot verhaal' en de daarmee gepaard gaande culturele tegenstellingen aan belang lijken in te boeten: debatten over bonussen en bezuinigingsnormen kunnen nog altijd makkelijk de overhand over boerka's krijgen. Misschien dat daarmee de rek een beetje uit het begrip 'individualisering' is?

Een suggestie dat dit zo is kan gedaan worden aan de hand van de database JSTOR. Wie deze vanaf 1945 nakijkt op de frequentie waarmee 'individualization' opduikt in alle voorhanden zijnde academische tijdschriften, ziet dat het begrip populair was in de jaren 1970-1975 (individualisering als lovenswaardig doel), weer piekt rond 2000 (individualisering als beleidsprobleem), en de laatste jaren weer sterk aan populariteit inboet. Maar we moeten ook zeker niet uitsluiten dat *Paradoxes of Individualization* juist weer voor een piek in publicaties zorgt. (Al zou dat dan weer de vraag oproepen of zulk volgzaam gedrag wel een bewijs van een individualistische cultuur is...)

Figuur 1 Frequentie van het begrip 'individualization' in academische tijdschriften